

نقش و تأثیر حزب عدالت و توسعه در گسترش روابط ایران و ترکیه*

دکتر میر ابرهیم صدیق بطحایی اصل** - دکتر غلامرضا صراف یزدی*** - محسن صبری****
(تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۱۱/۳۰ و تاریخ تصویب: ۱۳۹۱/۲/۱۱)

چکیده

در مقاله حاضر به بررسی روابط ایران و ترکیه در ابعاد و سطوح مختلف پس از روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه پرداخته می‌شود. در تجزیه و تحلیل روابط دو کشور به نقش حزب عدالت و توسعه در توسعه این روابط نگاه ویژه می‌شود. در این راستا پرسش اصلی این خواهد بود، روابط ایران و ترکیه در ابعاد مختلف پس از روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه چه تحولی یافته است و این حزب چه نقش و تأثیری بر این تحول داشته است؟ پاسخ موقت به پرسش حاضر این خواهد بود که، روابط ایران و ترکیه در سطوح مختلف سیاسی، امنیتی، اقتصادی و فرهنگی پس از روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه تحولی اساسی و متفاوت با روابط گذشته و نگاه تاریخی یافته و بازخوردی از تحول در سیاست خارجی دو کشور می‌باشد. این مسئله به ویژه در سیاست خارجی حزب عدالت و توسعه مشهودتر بوده است. بر این اساس نوشتار حاضر با روشی توصیفی-تحلیلی، به دنبال آزمون فرضیه فوق است. علاوه بر این، با

* مقاله حاضر مستخرج از طرح پژوهشی با عنوان «روابط ایران و ترکیه پس از روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه (AKP)» برای معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد ایلام می‌باشد.

** عضو هیات دانشگاه آزاد اسلامی، واحد ایلام، گروه علوم سیاسی، ایلام، ایران.

*** عضو هیات دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کرج، گروه روابط بین‌الملل، کرج، ایران.

**** کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه علامه طباطبائی.

جدول‌ها و شکل‌های گوناگون سعی می‌شود آثار تحول روابط ایران و ترکیه برجسته‌سازی شود.

کلید واژگان

ایرن، ترکیه، حزب عدالت و توسعه، روابط سیاسی - دیپلماتیک، روابط امنیتی، روابط اقتصادی، روابط فرهنگی.

مقدمه

ایران و ترکیه دو کشور مهم منطقه خاورمیانه محسوب می‌شوند که هر یک به دنبال تبدیل شدن به قدرت برتر منطقه هستند. پیگیری چنین هدفی دو کشور را به یکدیگر نزدیک کرده است تا سایر اهداف ترسیم شده خود را نیز در سایه آن هدف اصلی دنبال نمایند. واکاوی در روابط ایران با ترکیه علاوه بر همجواری و ویژگی‌های تاریخی، دینی و فرهنگی یکسان، از این لحاظ که این کشور دومین ارتش ناتو و ششمین اقتصاد اروپا محسوب می‌شود، دارای اهمیت فراوان است. برای نظم‌دهی به این مهم علاوه بر تجزیه و تحلیل اهمیت ترکیه برای ایران و معرفی نظریه عمق استراتژیک داوداوغلو؛ روابط دو کشور را ابتدا در سطوح سیاسی - دیپلماتیک و امنیتی بررسی می‌کنیم و سپس این روابط را در سطوح اقتصادی و فرهنگی پی می‌گیریم. روابط سیاسی ایران و ترکیه پس از سال‌ها دوری در ازای هم مرز بودن به دلیل سیاست‌های طرفین در مسائل منطقه‌ای و بین‌المللی، طی سال‌های گذشته با روی کار آمدن دولت اسلام‌گرای رجب طیب اردوغان بهبود یافته است. اما روابط امنیتی دو کشور متناسب با رشد روابط سیاسی و اقتصادی رشد نکرده است.

در واقع روابط سیاسی - دیپلماتیک هر کشور با کشور دوم، نماینگر واقعیت‌هایی از روابط در سایر سطوح است. بنابراین با عنایتی که رئالیست‌ها به روابط سیاسی نشان می‌دهند باید گفت، روابط ایران و ترکیه در سطح سیاسی در بالاترین درجه از اهمیت قرار دارد. ضمن این که باید توجه نمود که گذشته تاریخی و معاصر ایران و ترکیه نشان می‌دهد که هر زمان دو کشور در مناسبات سیاسی به توفیقاتی رسیده‌اند، بلافاصله این توفیقات به سایر سطوح گسترش یافته است. بنابراین نکته حائز اهمیت و کلیدی در مبنای بحث، فهم چگونگی گرم شدن و سرد شدن روابط سیاسی ایران و ترکیه است. به قدرت رسیدن حزب عدالت و توسعه و تغییر در سیاست خارجی ترکیه بخشی از پاسخ به گرم شدن روابط

سیاسی ایران و ترکیه است، در مقابل، تداخل منافع دو کشور در مناطق و زمینه‌های مختلف پیش زمینه سردی روابط خواهد بود. به هر حال راهگشا بودن فهم نقش و تأثیر حزب عدالت و توسعه در گسترش روابط ایران و ترکیه، در سطوح بعدی تحلیل و در مقاله پیش‌رو نمایان می‌شود. بر این اساس سؤال اصلی این است، روابط ایران و ترکیه در ابعاد مختلف پس از روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه چه تحولی یافته است و این حزب چه نقش و تأثیری بر این تحول داشته است؟

پاسخ موقت به پرسش حاضر این خواهد بود که، روابط ایران و ترکیه در سطوح مختلف سیاسی، امنیتی، اقتصادی و فرهنگی پس از روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه تحولی اساسی و متفاوت با روابط گذشته و نگاه تاریخی یافته و بازخوردی از تحول در سیاست خارجی دو کشور می‌باشد. این مسئله به ویژه در سیاست خارجی حزب عدالت و توسعه مشهودتر بوده است. لازم به ذکر است، چند پرسش مهم در راستای پرسش اصلی، مبنای بحث خواهد بود:

۱- روابط سیاسی - دیپلماتیک ایران و ترکیه در حال حاضر به چه ترتیب است؟
۲- روابط امنیتی میان دو کشور وجود دارد یا خیر؟ علل نبود روابط امنیتی مستحکم بین دو کشور چیست؟

۳- با بر سر کار آمدن حزب عدالت و توسعه چه تحولی در روابط اقتصادی و فرهنگی میان دو کشور ایجاد گردید؟

۴- به چه علت روابط ایران و ترکیه در سایر سطوح همواره تحت تأثیر روابط سیاسی قرار داشته است؟ در یک پاسخ کلی به پرسش‌های که در خصوص روابط ایران و ترکیه در دهه اخیر مطرح است باید گفت، در عرصه منطقه‌ای دو کشور به دنبال ایفای نقش حداکثری می‌باشند که همین امر سبب بروز تلاقی منافع بین ایران و ترکیه شده است. با این وجود عرصه اقتصاد، انرژی و تجارت از مهمترین عوامل همسویی منافع ایران و ترکیه در کنار مسائل سیاسی و امنیتی است، یا به بیان بهتر بازخوانی روند همکاری‌های ترکیه و ایران در طول سه دهه اخیر نشان دهندهٔ مصلحت‌گرایی سیاسی و منفعت-طلبی اقتصادی بوده است. به یک معنا، روابط ایران و ترکیه در طول یک دهه اخیر و پس از به قدرت رسیدن حزب عدالت و توسعه در سال ۲۰۰۲ همواره مناسب و رو به رشد توصیف شده است. این امر نشان از ظرفیت‌های بالای مناسبات میان دو کشور است.

۱. نگاه کلی ایران به ترکیه در دوران احمدی‌نژاد

برای بررسی عملکرد سیاست خارجی دولتی در منطقه‌ای مثل خاورمیانه نیاز به گستره‌ای از زمان است، یعنی با بررسی عملکرد یک دولت پس از گذشت زمان قادر به اظهار نظر در خصوص موفقیت و یا عدم موفقیت سیاست خارجی آن هستیم. خاورمیانه در مقایسه با سایر مناطق پیرامونی ایران، بین‌المللی‌ترین منطقه جهان است. به عبارت دیگر، هیچ کدام از مناطق پیرامونی ایران، از نظر حضور مداوم عناصر بین‌المللی مانند خاورمیانه نیست. تداومی که خاورمیانه در سده بیستم و ابتدای سده بیست و یکم در بین‌المللی‌ترین نقطه دنیا نشان داده و می‌دهد، روشن می‌کند که خاورمیانه محیطی است که یکی از پایه‌های نهایی وضعیت قدرت در جهان را تعیین می‌کند و ایران به عنوان کشوری خاورمیانه‌ای، همیشه از تلاطم‌های این منطقه متأثر بوده و این تأثیر و تأثر صرفاً بعد منطقه‌ای ندارد، بلکه دامنه تأثیرات مزبور همیشه بر جایگاه بین‌المللی ایران قابل مشاهده می‌باشد.^(۱)

هدف سیاست خارجی احمدی‌نژاد ابتدا به دنبال توسعه روابط با کشورهای منطقه و در مرحله دوم به دنبال تضعیف نگرانی‌ها در خصوص فعالیت‌های هسته‌ای ایران و سوم رفع اتهامات بر هژمونی‌گرایی ایران بر منطقه، به ویژه کسانی که مدعی هستند ایران به دنبال تشکیل «هلال شیعی» است، و در نهایت (مرحله چهارم) ایران به دنبال متوازن‌سازی نامتقارن^۱ با ایالات متحده از طریق تعامل با کشورهای منطقه است.^(۲)

در این چارچوب ایران جایگاه ویژه‌ای برای ترکیه برای برقراری روابط همه‌جانبه و گسترده قائل است. این مسئله به ویژه در دولت نهم و دهم با جدیت بیشتری دنبال شده است و ارتقاء روابط با ترکیه به طور چشمگیری محسوس بوده است. بالا بردن پرستیژ جمهوری اسلامی ایران در منطقه، نشان دادن تعامل سازنده ایران با یک هم‌پیمان غرب، استفاده از فرصت‌های اقتصادی، تحولات مهم در خاورمیانه و لزوم تعامل و تصمیم‌سازی همسو، القای تفکر اسرائیل ستیزی به ترک‌ها و ایجاد الگویی همسان در روابط برای منطقه و جهان اسلام از مهمترین دلایلی می‌باشد که در دوره ریاست جمهوری احمدی‌نژاد باعث گردید ایران روابط خوبی با ترکیه ایجاد نماید. در آن سو، دولت اردغان نیز با تحولی که در سیاست خارجی ترکیه ایجاد نمود، زمینه را برای ارتباط گسترده با ایران هموارتر نمود. در کنار این

^۱ - Asymmetrical Balance

تحولات در روابط دو کشور، نکته قابل تأمل این است که به دلیل تحولات نظام بین‌الملل و همچنین وجود اصولی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران که مبتنی بر تغییر وضع موجود و مبارزه با سلطه‌گری است، سیاست خارجی ایران با محدودیت‌هایی رو به‌رو است از جمله:

محدودیت ساختاری نظام بین‌الملل نسبت به ایران؛ محدودیت ناشی از تغییر شکل قطب‌بندی نظام بین‌الملل ابتدا به صورت تک‌قطبی و سپس به صورت یک-چندقطبی و فشار قدرت‌های بزرگ؛ محدودیت غیرمادی و یا همان هنجاری بین‌المللی و منطقه‌ای، مانند تبلیغات بر علیه هر نوع رفتار جمهوری اسلامی ایران و برداشت کشورها از این طرز رفتار، هویت سیاسی، شکل نظام سیاسی مشروع و نامشروع، قواعد و هنجارهای بین‌المللی دیکته شده غربی و غیره؛ محدودیت‌های مبتنی بر سخنان و موضع‌گیری‌های دولتمردان ایران مانند: انکار هولوکاست و محو اسرائیل از نقشه جغرافیایی زمین؛ و سیاست‌های ایالات متحده در محدودیت ایران در چهارچوب ایران هراسی، شیعه هراسی، برنامه هسته‌ای ایران.

۲. نظریه عمق استراتژیک احمد داود اوغلو

احمد داود اوغلو در کتاب خود با عنوان «عمق استراتژیک» ضمن اشاره به موقعیت جغرافیایی فرهنگی منطقه تأکید می‌کند که ترکیه به عنوان تنها کشوری که دارای تجربه‌های تاریخی در این خصوص می‌باشد باید ابتکار عمل را در دست بگیرد. وی این اقدام را هم برای آینده منطقه و هم به جهت حفظ تمامیت ارضی ترکیه حائز اهمیت می‌داند. وی معتقد است که ترکیه به دلیل اینکه در میان تعدادی از حوزه‌های ژئوپلیتیک مانند خاورمیانه، جهان اسلام، غرب و آسیای مرکزی قرار دارد، تنها در صورتی می‌تواند به عنوان یک قدرت منطقه‌ای ظهور کند که با همه حوزه‌ها و همه همسایگان روابط خوبی داشته باشد. (۳) این کتاب که تجربیات داود اوغلو در عرصه سیاست خارجی می‌باشد با بلاغت و جزئیات کامل به رشته تحریر در آمده است، به تجزیه و تحلیل روابط بین‌المللی سال‌های اخیر پرداخته و نوشته است: «ترکیه برای صاحب گشتن به یک سیاست خارجی قوی، باید سیاستی مؤثر و مرغوب در جغرافیای عثمانی اجرا بکند. در واقع هدف این برداشت که در دوره ریاست جمهوری مرحوم تورگوت اوزل پایه‌ریزی شده و به عثمانی‌گرایی جدید موسوم است، برقراری مناسبات گسترده و همه جانبه با

کلیه ممالک اطراف ترکیه می‌باشد.» (۴) بر این اساس، عمق استراتژیک مورد نظر ترکیه منتج از عمق تاریخی و جغرافیایی است.

از منظر دولتمردان حزب عدالت و توسعه، ترکیه برای رسیدن به اهداف تعریف شده بلندمدت خود باید به سمت حل مشکلات خود با همسایگان حرکت کند، سیاستی که داوداوغلو آن را سیاست صفر کردن مشکلات با کشورهای همسایه نامیده است. ترکیه نه تنها با همه بازیگران، بلکه باید با همه سازمان‌های بین‌المللی تعامل سازنده داشته و در آنها حضور مؤثر پیدا کند و از این امر برای افزایش عمق راهبردی ترکیه بهره گیرد. نامزد کردن اکمل‌الدین احسان‌اوغلو برای دبیرکلی سازمان کنفرانس اسلامی در سال ۲۰۰۴ در همین راستا قابل درک است، سازمانی که سکولارهای ترکیه اهمیت چندانی برای آن قائل نبودند.

به بیان مرسوم، تفکر داوداوغلو را می‌توان معطوف به استفاده حداکثری از همه فرصت‌های ممکن و دفع تهدیدها با همه ابزارها دانست. ژئوپلیتیک ترکیه هم اتخاذ چنین سیاستی را ضروری می‌کند. تجربه چند دهه گذشته نشان داده است داشتن نگاه امنیتی به همسایگان ترکیه و تعریف کردن آنها به عنوان تهدیدی برای امنیت ملی این کشور، در عمل منجر به ایجاد تنش و نه حل مشکلات ترکیه با همسایگان خود می‌شود. (۵) با نگاهی اجمالی به سیاست خارجی ترکیه در سال‌های اخیر که داوداوغلو در آن نقش اول را ایفا نموده، مشاهده خواهیم کرد، که این سیاست از نظر رفع مسائل با ممالک همجوار و تأمین عمق استراتژیکی در مناسبات فی مابین در بسیاری موارد موفقیت‌آمیز بوده است. در سایه این موفقیت‌ها، اعتبار ترکیه هم در غرب، هم در شرق و هم در نزد بسیاری از کشورهای اسلامی بالا رفته است. مهمترین نشانه این امر نیز عضویت غیردائم ترکیه با رأی مثبت ۱۵۴ کشور در شورای امنیت سازمان ملل متحد می‌باشد. ترکیه با این عضویت، جایگاه خود در سیاست جهانی را بیش از پیش مستحکم ساخته است.

در کل ترکیه به دنبال حفظ و ارتقای روابط خود با ایران می‌باشد تا از طریق آن هم به اهداف سیاسی و اقتصادی مورد نظر خود دست یابد و هم به جایگاه منطقه‌ای مهمی مبتنی بر گذشته تاریخی و امپراتوری عثمانی برسد.

۳. تحلیلی کلی بر روابط ایران و ترکیه

برای بررسی روابط ایران و ترکیه به یک چشم‌انداز تاریخی نیاز است. سیری کوتاه در گذشته دو کشور گویای سابقه‌ای طولانی در مناسبات دو کشور است. تاریخ روابط ایران و امپراتوری عثمانی همواره پر تنش بوده است. امپراطوری عثمانی و ایران در طی دوران طولانی به جنگ‌های فرقه‌ای و ایدئولوژیک پرداختند. رقابت‌های دو کشور در دوران صفوی (۱۷۲۲-۱۴۸۶) شدیدترین دوره رقابت بود. با از بین رفتن صفویان، پس از یک دوره فراز و فرود در ساختار سیاسی ایران، سلسله قاجار با امپراتوری عثمانی سعی در دستیابی به ایجاد ثبات در مرزهای بین دو کشور شدند. در این دوران نیز اصطکاک‌های کوچکی بین طرفین شکل گرفت. با درگیری‌های بیشتر امپراتوری عثمانی با روسیه، زمینه بیشتر برای بهبود روابط با ایران مهیا شد. پس از فروپاشی امپراتوری و ظهور رضاشاه و آتاتورک، بسیاری از تنش‌های مرزی و مذهبی تقلیل یافت و روابط دو کشور سروسامان جدیدی پیدا کرد. سفر رضاشاه به ترکیه و تأثیرپذیری از آتاتورک، وی را بر اصلاحات در درون ایران مصمم‌تر کرد. به هر حال به اذعان بسیاری، روابط دوجانبه تا پیش از سال ۱۹۲۵ (به ویژه از سال ۱۹۱۸ تا ۱۹۲۵) تحت تأثیر برخی اختلاف‌نظرها قرار داشت که تأثیری منفی بر روابط گذاشته بود، (۶) پس از روی کار آمدن سلسله پهلوی به صورت روابط خوب بین دو کشور ادامه یافت. به باور بولنت ارس با وجود برخی از تنش‌های جزئی در روابط ایران و ترکیه، در دوران رژیم پهلوی بهترین سطح روابط در زمان خود میان ایران و ترکیه به دست آمد. (۷)

با وقوع جنگ جهانی دوم و پس از آن شکل‌گیری نظام دوقطبی، ایران و ترکیه با حمایت‌های غرب بیشتر به یکدیگر نزدیک شدند و در پیمان‌های مختلف منطقه‌ای کنار یکدیگر قرار داشتند. در واقع، وجود مشترکات دینی، تاریخی و فرهنگی و مشارکت در پیمان‌های منطقه‌ای نظیر سازمان کنفرانس اسلامی، جنبش غیرمتمعه‌دها و غیره، سبب پیوند روابط و مناسبات دوستانه و عمیق دو کشور همسایه و مسلمان ایران و ترکیه شد. در دوران جنگ سرد یکی دیگر از عواملی که دو کشور را به هم نزدیک می‌نمود این بود که، ایران و ترکیه ذیل یک قطب (بلوک غرب) قرار می‌گرفتند و روابط دو کشور تحت تأثیر رقابت‌های دو قطب شوروی و آمریکا قرار داشت. با وقوع انقلاب اسلامی در ایران، الگوهای درگیری و همکاری موجود در روابط ایران و ترکیه در سال‌های بعد ادامه پیدا کرد. این روابط حول

همان موضوعات با فرازوفرودهایی تحول پیدا کرد؛ مسایل مرزی، اقلیت‌ها، تجارت و بازرگانی و مسائل ایدئولوژیکی و فرهنگی. (۸) در این دوران توجه به آرمان‌های اسلامی در صدر روابط ایران با هر کشور دیگری قرار گرفت به همین علت مناسبات ایران اسلامی و ترکیه لائیک تا حد زیادی تقلیل یافت به طوری که حتی در سال ۱۹۸۹ به دلیل سیاست‌های اسلام‌خواهانه ایران در ترکیه، (۹) روابط دوجانبه به طور واضح بدتر شد. نتیجه این بود که سفیران فراخوانده شدند و مقامات دولتی ایران علناً تصمیم آنکارا برای ممنوعیت حجاب زنان در دانشگاه‌ها را محکوم کردند. بنابراین این حادثه نشان داد که مسائل اسلامی، شدت و تولید تنش میان دولت‌های ترکیه و ایران، بین شهروندان دو کشور و در سطح بالای اقتدار اجرایی را افزایش می‌دهد. (۱۰) با این وجود در این دوران ایران به دلیل جنگ با عراق و ترکیه به دلایل اقتصادی نیاز به روابط با یکدیگر را احساس کردند. همچنین هر دو از نفوذ اتحاد جماهیر شوروی می‌ترسیدند. بنابراین دو کشور خصومت ایدئولوژیک را برای حفظ روابط مناسب و معقول کم اهمیت شمردند. (۱۱)

پس از فروپاشی شوروی نیز دو کشور در پی فرصت‌های جدید حاصل از این فروپاشی بودند. فرصت‌های مذکور با توجه به استقلال کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز فرصت زیادی را در اختیار ترکیه قرار می‌داد. روابط دوجانبه ایران و ترکیه نیز در طول دهه ۱۹۹۰ همچون تاریخ روابط دو کشور، با فراز و فرودهایی همراه بود. روابط دو کشور در این دهه غیردوستانه بود. اولین مشکل که توسط وزارت خارجه ترکیه مورد ادعا قرار گرفت، مربوط به (ظن ترک‌ها) کمک تدارکاتی ایران به گروه پ.ک.ک (۱۲) و ارتجاعیون اسلامی^۱ بود. (۱۳) مشکل دیگر درگیری‌های ایدئولوژیکی بین دو کشور بود. این درگیری‌های ایدئولوژیک مرتبط با تلاش نظام‌های سیاسی دو کشور برای مشروعیت‌بخشی خود در افکار عمومی بود. (۱۴)

بدین ترتیب باید نتیجه گرفت که روابط ایران و ترکیه مبتنی بر گذشته تاریخی است. در واقع این روابط همیشه به دشمنان ضروری و دوستان طبیعی معروف بوده است. هر دو کشور از موقعیت خاص استراتژیک در منطقه برخوردارند که این موقعیت مرهون جغرافیایی است که در آن قرار دارند. ایران پل ارتباطی ترکیه به شرق و ترکیه پل ارتباطی ایران به غرب است. بدون تردید تحولات درونی کشورهای

^۱ - Islamist Reactionaries

ایران و ترکیه بر یکدیگر تأثیر می‌گذارد. مسائل مشترک، موجبات همکاری و تعارض را میان دو کشور فراهم کرده است. نگاهی به تاریخ ایران و ترکیه نشان می‌دهد که بسیاری از تحولات دو کشور مصادف با یکدیگر و بعضاً تأثیرگذار بر یکدیگر بوده است. وقوع انقلاب مشروطه در ایران و عثمانی، ظهور رضاخان و آتاتورک در دو کشور، وقوع کودتا علیه مصدق و مندرس در ایران و ترکیه در گذشته نه چندان دور و تقویت اسلام‌گراها در ترکیه و ظهور جناح اصول‌گرا در ایران از جمله تأثیرات دوران اخیر بوده است.

در وضعیت کنونی ترکیه به عنوان یک بازیگر مهم در منطقه و جهان به حساب می‌آید. اهمیت ترکیه از تعدادی لحاظ است از جمله این که این کشور جزء اولین کشورهای متحد غرب می‌باشد. ترکیه هنوز هم شریک اصلی غرب در تعدادی از جبهه‌ها است. شراکت در عراق در حل و فصل درگیری‌ها و مسائل اکراد، در افغانستان به عنوان عضو مهم ناتو، در پرونده هسته‌ای ایران به عنوان میانجی و حتی در تحولات اخیر در مصر، لیبی و سوریه که کانال مستقیمی میان اوپاما و اردوغان برای هماهنگی مواضع شکل گرفته است؛ (۱۵) از مهمترین دلایلی است که اهمیت ترکیه را در روابط بالا می‌برد. بنابراین روابط با ترکیه از هر منظری که نگریسته شود برای ایران دارای اهمیت است. پس از روی کار آمدن رئیس‌جمهور احمدی‌نژاد، روابط ایران و ترکیه در حوزه‌های سیاسی، امنیتی، اقتصادی و فرهنگی رو به گسترش نهاده است، ثبات نسبی حاکم بر روابط ایران و ترکیه باعث مرتفع شدن سوءتفاهم‌ها و ایجاد زمینه‌ای مناسب برای اعتمادسازی دوجانبه شده است و همکاری‌های درازمدت آتی در عرصه‌های امنیتی، مبارزه با تروریسم و احداث خطوط لوله انتقال گاز طبیعی، مدنظر دو طرف است. مسئله تبدیل شدن ترکیه به یکی از مشتریان بزرگ انرژی صادراتی ایران از یک سو و سپس به رسمیت شناخته شدن نقش ترکیه به عنوان واسطه انتقال گاز ایران به اروپا، نقش سرنوشت ساز در مناسبات تهران - آنکارا دارد و می‌تواند منابع اقتصادی سرشاری را نصیب آنکارا کند. همچنین قبول و اجرای طرح‌های سرمایه‌گذاری مشترک و یا همکاری‌های اقتصادی و فنی دوجانبه و یا در قالب اکو، امتیازات قابل ملاحظه‌ای را برای دو کشور به بار خواهد آورد. ضمن این که سرمایه‌گذاری‌های مشترک راحت‌تر و موفق‌تر، موانع گمرکی و تجاری ایجاد شده از سوی رقبای منطقه‌ای و جهانی را خنثی خواهد کرد. یکی از امتیازات بسیار مهم دو کشور هم مرز بودن آنهاست. مبادله کالا، همکاری‌های تجاری و رفت و

آمدهای انسانی بین استان‌های مرزی دو کشور، زمینه را برای یکپارچگی هرچه بیشتر اقتصادی مهیا می‌سازد. (۱۶) بنابراین در حال حاضر مجموعه تحولات داخلی در ایران و ترکیه بین سال‌های ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۰ و تحولات منطقه‌ای و بین‌المللی در همین سال‌ها سبب گردیده است که روابط دو کشور از نقطه منفی (تنش در روابط) عبور کند و به سطح نقطه مثبت (اعتماد دوجانبه) ارتقاء یابد.

۴. روابط سیاسی - دیپلماتیک ایران و ترکیه

تا پیش از به قدرت رسیدن حزب عدالت و توسعه، دولت‌های جمهوری ترکیه بر الگوی سکولاریسم، لائیسزم و غرب‌گرایی در روابط با سایر کشورها تأکید داشته‌اند. به همین علت روابط سیاسی ایران و ترکیه در بسیاری از دوره‌ها با پیش‌زمینه‌های رقابتی صورت پذیرفته است. به عبارتی دو کشور حتی در زمان داشتن روابط مناسب سیاسی، به چشم رقیب به طرف مقابل نگریسته‌اند. (۱۷)

پس از به قدرت رسیدن حزب عدالت و توسعه، مناسبات سیاسی ایران و ترکیه به طور چشمگیری افزایش یافت و رفت و آمدهای سیاسی در سطح بالا میان تهران و آنکارا فزونی گرفت مانند بازدید ارتوگرول آپاکان^۱ معاون وزیر امور خارجه ترکیه از ایران در ژوئن ۲۰۰۸، سفر منوچهر متکی به آنکارا در ماه ژوئیه ۲۰۰۸، سفر وزیر امور خارجه ترکیه علی باباجان^۲ به تهران در همان ماه، سفر رئیس‌جمهور محمود احمدی‌نژاد به استانبول در ماه اوت ۲۰۰۸، سفر علی لاریجانی رئیس مجلس شورای اسلامی ایران به ترکیه در ماه ژانویه ۲۰۰۹، سفر نخست‌وزیر ترکیه رجب طیب اردوغان در ماه اکتبر ۲۰۰۹ به ایران. تمامی موارد فوق نشان از بهبود روابط دو کشور در سال‌های اخیر می‌باشد. (۱۸) گسترش روابط دو کشور تا حدود زیادی متأثر از تحول در سیاست خارجی ایران و ترکیه است. این مسئله به ویژه در سیاست خارجی ترکیه مشهودتر است.

وجود مغز متفکر سیاست خارجی جدید ترکیه احمد داوداوغلو در پشت سیاست‌های حزب عدالت و توسعه و سپس با قرار گرفتن وی در رأس سیاست خارجی، بار سیاست خارجی ترکیه گرانتر گردید. داود اوغلو با تأکید ویژه بر میراث امپراطوری عثمانی، در ادبیات دانشگاهی این کشور رویکردی را پایه‌ریزی

^۱ - Ertugrul Apakan

^۲ - Ali Babacan

نمود که به «نتوعثمانی»^۱ معروف گردید. دولت عدالت و توسعه نیز تمایل یافت تا این رویکرد را به طور مؤثر حداقل در خاورمیانه پیاده نماید. (۱۹) به همین علت تمایل به روابط هر چه بهتر با کشورهای خاورمیانه از جمله جمهوری اسلامی ایران اهمیت پیدا کرد.

این اهمیت باعث گردید که مقامات دو دولت احمدی‌نژاد و اردوغان همواره بر گسترش روابط میان دو کشور تأکید داشته باشند. همچنین پس از روی کار آمدن دو دولت مذاکرات مهم دیپلماتیک با محور نگرانی‌های مشترک از آینده منطقه و به طور خاص آینده ناسیونالیسم کردی برگزار شده است. (۲۰) علاوه بر این برنامه‌های هسته‌ای ایران و نگرانی‌های جهانی از آن، نقش مهمی در ورود ترکیه به موضوع هسته‌ای ایران فارغ از ملاحظات خاص این کشور در ارتباط با ایفای نقش میانجی و ارتقای موقعیت خویش در منطقه و در سطح بین‌الملل و تمایل ایران نیز به اعطای این نقش به ترکیه داشته است. گسترش روابط ایران و ترکیه در عرصه‌های مختلف در سال‌های اخیر و تبادل هیئت‌ها و دیدارهای مقامات عالی‌رتبه زمینه‌های ایفای این نقش را برای ترکیه در موضوع هسته‌ای در نزد ایران فراهم کرده است. در کنار این موضوع دیدگاه مثبت مقامات و بخشی از افکار عمومی مردم ایران نسبت به دولت فعلی در ترکیه نیز در ایجاد این فضا بسیار مؤثر بوده است. (۲۱)

احمد داووداوغلو در خصوص اقدام مذاکرات گروه ۵+۱ با ایران و نگاه ترکیه به این مذاکرات معتقد است: «ترکیه اصول تغییرناپذیری را در مسأله هسته‌ای پذیرفته است و آن حق مسلم هر کشوری در استفاده صلح‌آمیز از انرژی هسته‌ای می‌باشد. این موضوع برای آن دسته از کشورهایی که فاقد ذخایر انرژی نیز هستند نه تنها یک حق است، بلکه ضرورتی اجتناب‌ناپذیر نیز می‌باشد و ترکیه در مقابل نقض این حقوق کشورها قرار دارد. آنکارا خواهان انجام فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز در قالب نظارت و مقررات آژانس بین‌المللی انرژی اتمی است و بر لزوم تلاش جدی برای جلوگیری از ساخت و توسعه سلاح‌های کشتار جمعی تأکید دارد.» (۲۲)

علاوه بر نقش میانجی‌گری ترکیه در پرونده هسته‌ای ایران، عوامل گوناگون دیگری مانند، فشارهای بین‌المللی بر ایران، تحولات عراق، موضع‌گیری‌های اردوغان علیه اسرائیل و کاهش روابط سیاسی آنکارا - تل‌آویو، سرمایه‌گذاری شرکت‌های ترکیه‌ای در ایران و فهم مشترک از امنیت در

^۱ - Neo-Ottomanism

خاورمیانه در گسترش روابط سیاسی دو کشور مؤثر بوده است.

باید اذعان داشت که علاوه بر عوامل یاد شده به عنوان عواملی که دو کشور را به یکدیگر نزدیک کرده است، روابط دو کشور متأثر از عوامل دیگری است که هر زمان پرننگ شده، موجب گسست هر چه بیشتر روابط سیاسی دوجانبه شده است. اصولاً انقلاب اسلامی با ویژگی دین محوری تفاوت‌های عمیقی با نظام سیاسی ترکیه دارد. قانون اساسی ترکیه منشأ عرفی که بر اساس اصول لائیک و جدایی دین از عرصه عمومی تکیه می‌کند، در حالی که قانون اساسی ایران منشاء الهی دارد که در آن دیانت عین سیاست و سیاست عین دیانت مفروض گرفته شده است. سیاست خارجی ترکیه متکی بر منافع ملی است که تحولات اخیر در جهان عرب و به ویژه تحولات سوریه آن را نمایان تر کرده است؛ در حالی که در سیاست خارجی ایران منافع ملی گره خورده با ارزش‌ها و اعتقادات اسلامی است. در این نقطه هیچ وجه اشتراکی میان ترکیه و ایران به وجود نمی‌آید و در این بین در کنار کمالیست‌ها، حتی نخبگان اسلام‌گرای ترکیه نیز دیدگاه نزدیکی به مواضع ارزشی جمهوری اسلامی ایران ندارند.

همچنین وجود و نقش احزاب از تفاوت‌های دیگر میان نظام‌های سیاسی دو کشور است. احزاب در ترکیه نقش مهمی را در ساختار سیاسی کشورشان ایفا می‌کنند در حالی که در ایران احزاب از نقش چندانی برای به چالش کشیدن و انتقاد از وضعیت حاکم و تقویت آن برای حرکت رو به جلو برخوردار نیستند. با این وجود نقش عواملی که به همسویی روابط ایران و ترکیه کمک می‌کند دارای وزن بیشتری نسبت به عواملی هستند که در گسست روابط مؤثرند.

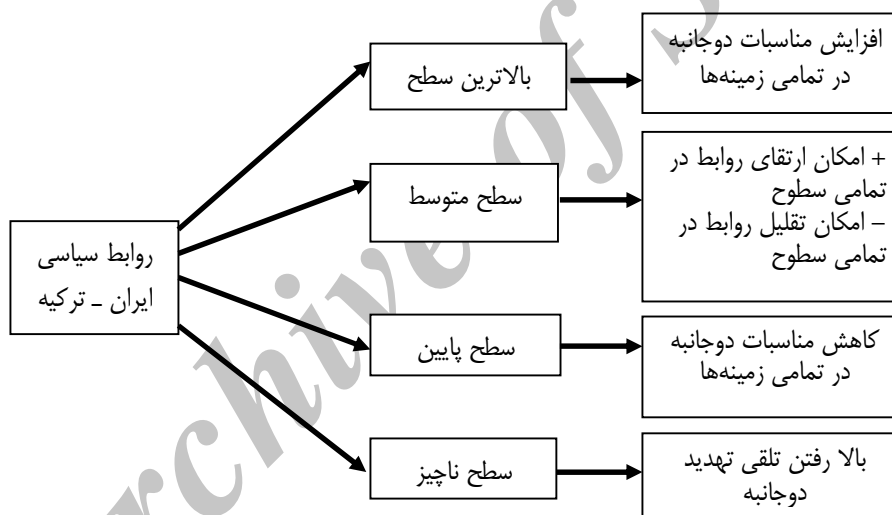
کوتاه سخن این که، در طول تاریخ روابط دو کشور در مسائل اقتصادی و فرهنگی در سطح مطلوبی قرار داشته است، اما در مسائل سیاسی-دیپلماتیک در برخی زمان‌ها با نوساناتی رو به‌رو بوده است. پس از روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه تحول در روابط ایران و ترکیه بسیار بوده است و این حزب با توجه به واقعیات‌های پیشین ذکر شده، به گسترش رابطه با ایران می‌اندیشد و همزمان به خنثی‌سازی مخالفت‌های کمالیست‌ها در ایجاد رابطه مستحکم و گسترده با ایران نیز می‌پردازند.

در سیری معنادار روابط ایران و ترکیه در بسیاری از زمینه‌ها از جمله سطح سیاسی گسترش پیدا کرده است. این در حالی است که حافظه تاریخی روابط دوجانبه حاکی از این است که روابط سیاسی مؤثر بر روابط در سایر سطوح بوده است ولی با این وجود سطحی از روابط دو سویه اقتصادی و فرهنگی

نقش و تأثیر حزب عدالت و توسعه در گسترش روابط ایران و ترکیه

همواره میان طرفین وجود داشته است. بر این اساس، نگاه ویژه به مناسبات فرهنگی و اقتصادی فارغ از روابط سیاسی امکان تحقق داشته است؛ ولی بی تردید پاسخگوی تمام ظرفیتها نبوده است. پس از روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه چنین روندی رو به تغییر گذاشت و روابط سیاسی - دیپلماتیک متناسب با ظرفیت‌های دو کشور همجوار شکل گرفت. چنین افزایش مناسباتی بلافاصله در بالا رفتن چند برابری مناسبات اقتصادی نمود پیدا کرد. حتی تعمیم این گسترش روابط به سطح فرهنگی نشان از ارتباط میان سطوح مختلف روابط میان واحدهای سیاسی با در نظر گرفتن ویژگی‌های همجواری، تاریخی، دینی، فرهنگی و غیره می‌باشد. اما نکته قابل تأمل در روابط ایران و ترکیه این است که روابط امنیتی - نظامی دوجانبه متناسب با روابط در سایر سطوح رشد ننموده است. در ذیل می‌توانید تأثیرگذاری روابط سیاسی ایران و ترکیه را بر سایر مناسبات مشاهده نمایید. (شکل ۱)

شکل ۱: بررسی تأثیر سطوح مختلف روابط سیاسی ایران - ترکیه بر سایر مناسبات

۵. روابط امنیتی تهران - آنکارا

روابط امنیتی میان ایران و ترکیه بخش ناچیزی از روابط را به خود اختصاص می‌دهد. با وجود این

حجم کم روابط امنیتی دو کشور، اهمیت این روابط بسیار بالاست. روابط امنیتی ایران و ترکیه تحت تأثیر بسیاری از عوامل قرار دارد از جمله، گروه‌های تروریستی پ.ک.ک، قاچاق مواد مخدر و برنامه هسته‌ای ایران. اتخاذ سیاست تنش‌زدایی ترکیه با همسایگان با توجه به ضرورت تطبیق شرایط خود با معیارهای اتحادیه اروپایی از جمله عوامل تأثیرگذار روابط امنیتی این کشور با جمهوری اسلامی ایران بوده است. در کنار این موضوع، تحولات عراق در پی سقوط صدام حسین و منافع و نگرانی‌های مشترک دو کشور از این ناحیه نیز در این بین بی‌نقش نبوده است. همکاری مثبت امنیتی در سطوح مختلف نیز در این روند تأثیرات اساسی داشته است.

نداشتن پایگاه مخالفین و اپوزیسیون دو کشور در خاک کشور دیگر تا حدی باعث همکاری‌های امنیتی دو کشور در مبارزه با گروه‌های تروریستی شده است. حزب کارگران کردستان ترکیه و نیز گروه پژاک، شاخه ایرانی این حزب که در ترکیه و ایران به فعالیت‌های تروریستی مبادرت می‌کنند، تنها یکی از سرفصل‌های همکاری‌های امنیتی است که باعث پیوندهای تنگاتنگ اطلاعاتی شده است.

از مسائل دیگر مؤثر بر روابط امنیتی ایران و ترکیه، برنامه هسته‌ای ایران می‌باشد. فارغ از مواضع دولتمردان حزب عدالت و توسعه در خصوص برنامه هسته‌ای ایران، باید گفت که، ارتش ترکیه از ایران هسته‌ای استقبال نمی‌کند و این امر می‌تواند تا حد زیادی روابط امنیتی دو کشور را در آینده تحت‌الشعاع قرار دهد. با این وجود آخرین جنگ میان ایران و ترکیه به قرن ۱۷ بازمی‌گردد. در این معنا عموم مردم ترکیه ایران را به عنوان یک تهدید امنیتی تلقی نمی‌کنند. در حقیقت، یک حس قوی‌تر پیشگیرانه^۱ ایالات متحده آمریکا در برخورد علیه ایران وجود دارد که بیشتر بی‌ثبات کننده روابط ایران و ترکیه می‌شود. (۲۳)

در بررسی روابط امنیتی ایران با ترکیه این بسیار حائز اهمیت خواهد بود که روابط امنیتی دو کشور را همواره با این پیش‌زمینه پیگیری نماییم که "ترکیه عضو ناتو است". باید اذعان داشت که ترکیه پس از عضویت در سازمان پیمان آتلانتیک شمالی برای ایران اهمیت دوچندانی یافت. این در حالی بود که در زمان عضویت ترکیه در این سازمان، ایران هنوز از نظر نظامی دولتی ضعیف و از نظر راهبردی دولتی تغییرپذیر بود.

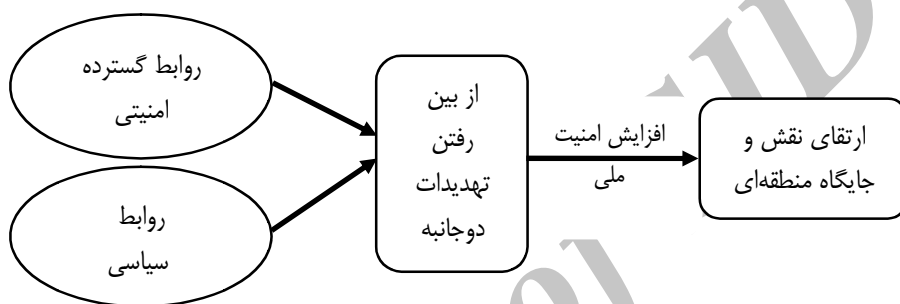
^۱ - Pre-Emptive

با وجود برخی نزدیکی‌ها در روابط امنیتی میان ایران و ترکیه، نکته قابل تأمل این است که، مباحث امنیتی از جمله مواردی است که نه تنها باعث نزدیکی دو کشور به یکدیگر نشده است بلکه در بسیاری از موارد همین سوءتفاهمات و مشکلات امنیتی مانعی بر سر راه توسعه روابط ایران و ترکیه بوده است. این بسیار قابل توجه است که ایران از سوی ترکیه و طبق پیش‌نویس اولتیماتوم نیروهای نظامی در ۲۸ فوریه ۱۹۹۷ که راه را برای برکناری دولت اربکان هموار می‌کرد به عنوان یک تهدید تعریف گردید. (۲۴) کوتاه سخن، روابط امنیتی ایران با ترکیه پس از روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه گسترده‌تر از قبل گردید ولی حقیقتی بی تردید این است که با وجود علائق امنیتی مشترک، تهدیدهای امنیتی مشترکی که دو کشور را به یکدیگر نزدیک نماید وجود ندارد. در حالی که ایران مهمترین تهدید امنیتی را اسرائیل، حضور آمریکا در منطقه، گسترش ناتو، جدایی دین از سیاست و امثالهم می‌داند، ترکیه نه تنها هیچ یک از اینها را تهدید جدی علیه امنیت ملی خود تلقی نمی‌کند بلکه در بسیاری از موارد آنها را همسو با امنیت ملی خود می‌داند. تنها مورد حیاتی‌ای که می‌تواند در حوزه امنیتی دو کشور را به یکدیگر نزدیک کند مبارزه با تروریسم و گروه‌های تروریستی پ.ک.ک و پژاک می‌باشد. این موضوع تا حدی می‌تواند علاوه بر ترکیه و ایران، سوریه را وارد اتحادی علیه این معضل امنیتی نماید. مسئله‌ای که می‌تواند برخی مقامات سیاسی و نظامی سابق و فعلی ترک را که همواره ایران و سوریه را به حمایت از پ.ک.ک متهم می‌کردند به این نتیجه برساند که بهترین راه مقابله با گروه‌های تروریستی همکاری با ایران و سوریه می‌باشد. اما موضع‌گیری اخیر ترکیه در برابر تحولات سوریه می‌تواند مانع از شکل‌گیری چنین اتحادی در آینده شود. وضعیت بحرانی حاضر و یا باقی ماندن بشار اسد بر سر قدرت، امکان افزایش فشار به ترکیه از طریق پ.ک.ک را بالا می‌برد و در این حالت ترکیه به وضعیت سابق روابط حسنه با سوریه باز خواهد گشت که در آن همواره سیاستمداران ترگ، سوریه را متهم به کمک و پناه دادن به اعضای پ.ک.ک می‌کردند. (۲۵)

بنابراین بخش قابل توجهی از روابط امنیتی ایران و ترکیه متأثر از تحولات خاورمیانه است. دولت‌های احمدی‌نژاد و اردوغان از زمان روی کار آمدنشان همواره به دنبال گام‌های مثبت‌تری برای همکاری‌های بیشتر برای رفع و حل مشکلات و بحران‌های خاورمیانه بوده‌اند. وضعیت امنیتی ایران و ترکیه نشان از این دارد که دو کشور (به ویژه ایران) نیاز بیشتری به تعاملات امنیتی دارند. وجود برخی

تهدیدات امنیتی مشترک مانند پ.ک.ک برای ترک‌ها و پژاک برای جمهوری اسلامی ایران حاکی از این واقعیت است که زمینه‌های تعاملات بیشتر امنیتی بین طرفین وجود دارد، اما بنا به دلایلی (از جمله پیشینه تاریخی و دامن زدن برخی قدرت‌ها به رقابت‌های امنیتی بی حاصل میان ایران و ترکیه) روابط امنیتی میان دو کشور وضعیت مناسبی نیافته است. اما در این میان چیزی که گویا است این اصل که برقراری روابط امنیتی گسترده میان ایران و ترکیه در کنار روابط سیاسی، منتهی به از بین رفتن تهدیدات دوجانبه و متقابلاً افزایش امنیت ملی و در نهایت ارتقای نقش و جایگاه منطقه‌ای دو کشور می‌گردد. (شکل ۲)

شکل ۲: نقش روابط امنیتی در ارتقاء جایگاه منطقه‌ای ایران - ترکیه

۶. روابط دوجانبه اقتصادی پس از روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه

اقتصاد نوین سه ویژگی متمایز دارد: ۱. جهانی است؛ ۲. معطوف به اشیاء و امور غیر ملموس چون ایده‌ها و اطلاعات است؛ و ۳. اجزای آن به شدت با هم در ارتباط است. این سه ویژگی نوع جدیدی از بازار و جامعه را ایجاد و تأسیس کرده‌اند که از یک شبکه جهانی موجود در همه جا نشأت می‌گیرد. (۲۶) ایران و ترکیه نیز از این اقتصاد نوین به دور نبوده و روابط تجاری خود را در حال افزایش دادن هستند. تازه‌ترین برآوردها از روابط اقتصادی ایران و ترکیه نشان می‌دهد که تجارت میان این دو همسایه به طور غیر قابل انتظاری در ۳ سال اخیر رشد داشته است. ایران به عنوان تأمین کننده بزرگ منابع نفت و گاز ترکیه که به طور کلی به واردات انرژی وابسته است، نقش آفرینی می‌کند. این در حالی است که افزایش واردات انرژی به همراه افزایش بهای نفت و گاز، ارزش واردات ترکیه از ایران را از یک میلیارد و

نقش و تأثیر حزب عدالت و توسعه در گسترش روابط ایران و ترکیه

۹۰۰ میلیون دلار در سال ۲۰۰۴ به ۷ میلیارد و ۶۰۰ میلیون دلار در سال ۲۰۱۰ ارتقاء داده است. هرچند صادرات ترکیه به ایران بسیار از این ارقام کمتر است اما در مقیاس خود در سال‌های اخیر رشد داشته است. علاوه بر این شمار گردشگران ایرانی که به ترکیه سفر می‌کنند نیز به طور محسوسی افزایش نشان می‌دهد. (۲۷)

آنچه مسلم است این که، ترکیه و ایران به طور چشمگیری از سال ۲۰۰۰ به این سو مناسبات اقتصادی خود را گسترش داده‌اند. بر سر کار آمدن حزب عدالت و توسعه نوید بخش تحول نوینی در روابط اقتصادی خود با سایر کشورها بوده است. اقتصاد پویای حزب عدالت و توسعه و اقبال عمومی از موفقیت‌های اقتصادی این حزب، مقامات ترک را بر آن داشتند تا روابط اقتصادی سطح بالایی را با ایران برقرار نماید. یکی از دلایل برقراری روابط اقتصادی گسترده در کنار روابط سیاسی مناسب میان دو کشور، حضور جمع کثیری از سرمایه‌گذاران و تجار ترکیه در کنار هیئت‌های سیاسی - دیپلماتیک ترکیه است. این عامل باعث شده تا ترکیه روابط اقتصادی خود را به طور چشمگیری با ایران افزایش دهد. در سوی دیگر، ایران نیز با توجه به برنامه توسعه کشور به دنبال دستیابی به مقام اول اقتصادی در منطقه است که این مهم از طریق روابط اقتصادی گسترده با سایر کشورها از جمله همسایگان حاصل می‌شود. به همین علت ایران در کنار ترکیه گام‌های مثبتی جهت بهبود روابط دوجانبه اقتصادی برداشته است.

گسترده‌گی حجم روابط اقتصادی ایران و ترکیه با ارقام نمایان‌تر می‌گردد. در حالی که حجم تجارت ایران و ترکیه در دهه ۱۹۹۰ زیر یک میلیارد دلار بوده است اما این رقم تجارت در سال ۲۰۰۰، رقم یک میلیارد و پنجاه میلیون دلار را تجربه کرد. پس از روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه و برقراری روابط مناسب اقتصادی میان ایران و ترکیه این رقم در سال ۲۰۰۵ به ۴ میلیارد و ۳۳۰ میلیون دلار رسید. این رشد تجاری در سال‌های بعدی نیز همچنان ادامه یافت به طوری که در سال ۲۰۰۸ به ده میلیارد و چهارصد و سی میلیون دلار رسید و این بدین معنی است که طی کمتر از ده سال روابط تجاری میان ایران و ترکیه به ده برابر افزایش یافت. این مسئله نقش دو دولت اردوغان و احمدی‌نژاد در توسعه روابط اقتصادی میان دو کشور را پررنگ‌تر و ملموس‌تر می‌کند. در جدول زیر می‌توانید ارقام تجارت میان ایران و ترکیه را از سال ۲۰۰۰ به این سو مشاهده نمایید. (جدول ۱)

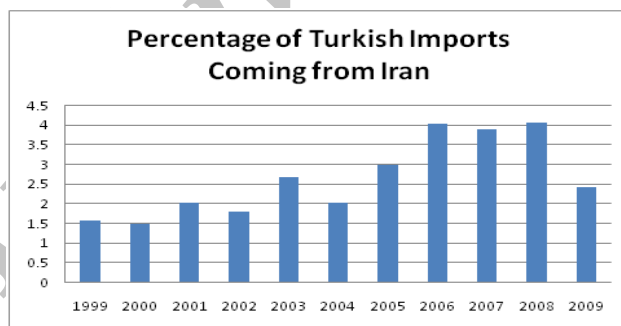
جدول ۱: ارقام تجارت میان ایران و ترکیه (۲۰۰۰ تا ۲۰۰۹)

سال	میزان تجارت (به میلیارد دلار)
۲۰۰۰	۱/۰۵
۲۰۰۵	۴/۳۳
۲۰۰۶	۶/۴۳
۲۰۰۷	۷/۷۶
۲۰۰۸	۱۰/۴۳
۲۰۰۹	۵/۶۳

Source: International Monetary Fund Directory of Trade Statistics (DOTS)

بر این اساس باید گفت که میزان صادرات و واردات دو کشور رشد چشمگیری را تجربه کرده است که اوج آن در سال‌های ۲۰۰۶ و ۲۰۰۸ اتفاق افتاده است. بر این اساس ترکیه میزان رشد واردات (یا صادرات ایران به ترکیه) از ایران را چشمگیر خوانده و بسیاری از معادلات سابق در روابط اقتصادی دو کشور را تغییر یافته مشاهده نموده است. در حالی که در سال‌های ۱۹۹۹ و ۲۰۰۰ میزان واردات ترکیه از ایران حدود ۱٫۵ درصد از کل واردات را تشکیل می‌داد، این رقم در سال ۲۰۰۵ به حدود ۳٫۵ درصد و در سال‌های ۲۰۰۶ و ۲۰۰۸ به حدود ۴ درصد افزایش یافت که بسیار قابل توجه است. اگر چه این رشد صادرات ایران به ترکیه در سال ۲۰۰۹ ادامه نیافت و با کاهش ۱٫۵ درصدی به حدود ۲٫۵ درصد کل واردات ترکیه رسید، اما همین میزان نیز نشان از توجه طرفین به ادامه روابط اقتصادی گسترده می‌باشد. (نمودار ۱)

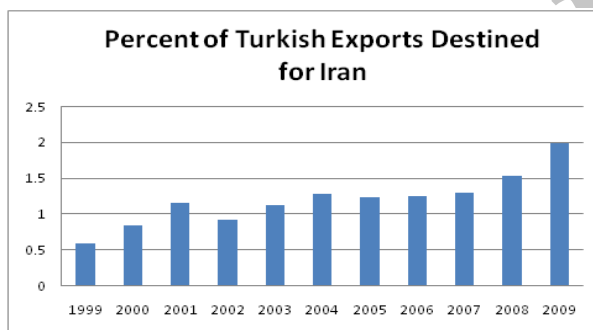
نمودار ۱: درصد واردات ترکیه از ایران (۱۹۹۹ تا ۲۰۰۹)

Source: International Monetary Fund Directory of Trade Statistics (DOTS)

در مقابل ترکیه نیز رشد قابل توجهی از صادرات به ایران را به خود اختصاص داده است به ویژه این که رشد صادرات ترکیه به ایران در مقابل رشد صادرات ایران به ترکیه، کمتر با فراز و فرود همراه بوده است و علت اصلی آن هم میزان صادرات غیرنفتی ترکیه به ایران می‌باشد. ترکیه در سال ۱۹۹۹ تنها حدود ۰٫۶ درصد از کل واردات ایران را در اختیار داشت که این رقم با رشدی پایدار در سال ۲۰۰۸ به بالای ۱٫۵ درصد رسید. نکته قابل تأمل در مقایسه آماری دو کشور این است که با وجودی که ایران ۱٫۵ درصد از بازار وارداتی ترکیه را در سال ۲۰۰۹ از دست داد اما ترکیه در همین سال با رشد بی‌سابقه ۰٫۵ درصدی، ۲ درصد از بازار وارداتی ایران را کسب نمود که نشان از برنامه‌ریزی حساب شده آنکارا در روابط اقتصادی خود با تهران است. (نمودار ۲)

نمودار ۲: درصد صادرات اختصاص یافته ترکیه به ایران (۱۹۹۹ تا ۲۰۰۹)

Source: International Monetary Fund Directory of Trade Statistics (DOTS)

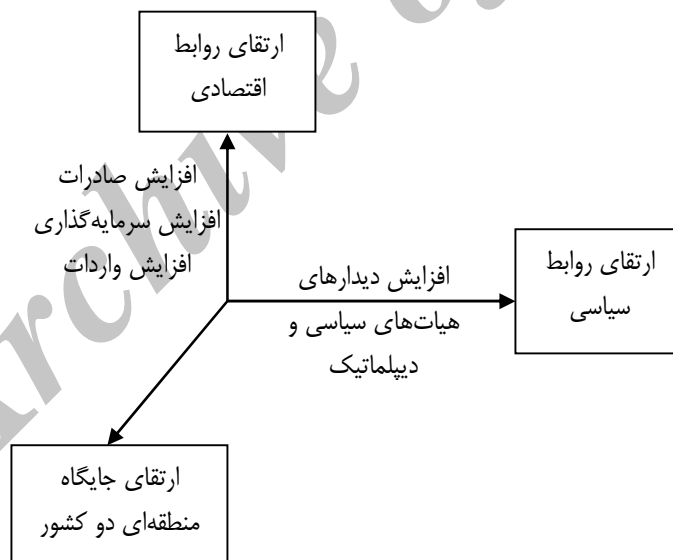
در مقام قیاس، اختلاف فاحشی بین اقتصاد ایران با ویژگی سنتی و وابستگی به نفت در مقایسه با اقتصاد ترکیه با ویژگی اقتصاد خصوصی وجود دارد. در ترکیه شاهد دولتی حامی سرمایه‌داری صنعتی و مالی رو به‌رو هستیم در حالی که در ایران با یک دولت رانتیر و هم پیمان با بورژوازی تجاری را مشاهده می‌نماییم. در حقیقت ترکیه با عضویت طولانی در سازمان تجارت جهانی، اقتصاد خود را با معیارهای جهانی مطابق نموده است. برآیند چنین امری نشان از آن دارد که فضای تجارت در ترکیه در ۱۰ سال گذشته بسیار مطلوب‌تر شده و دولت از سرمایه‌گذاران خارجی حمایت می‌کند.

با این وجود کشورهای ترکیه و ایران از جمله کشورهایی هستند که اخیراً سیاست خود را متوجه سطح موافقتنامه‌های تجاری دوجانبه در خاورمیانه و به ویژه با کشورهای مسلمان و همسایه خود

کرده‌اند. در ایران هم بر اساس برنامه چهارم توسعه اقتصادی، حضور مؤثر در تشکل‌های منطقه‌ای و انعقاد موافقتنامه‌های تجارت ترجیحی؛ به ویژه با کشورهای مسلمان و همسایه در دستور کار دولت قرار گرفته است. یکی از مهمترین اقدامات انجام شده در این زمینه آغاز مذاکرات تجاری با کشور ترکیه برای دستیابی به موافقتنامه‌های تجارت ترجیحی (۲۸) بین آنها است که از سال ۱۳۸۲ آغاز شده است. (۲۹)

در آخر باید گفت روابط اقتصادی ایران و ترکیه از پایدارترین نوع روابط میان دو کشور بوده و حتی در اوج اختلافات دو کشور، دچار آسیب جدی نشده است. هر چند متغیرهای سیاسی بر روابط اقتصادی طرفین تأثیرگذار بوده، اما همواره یک منطق پراگماتیکی مانع از آن بوده است تا روابط تجاری و اقتصادی دو کشور در گرو روابط سیاسی قرار گیرد. امروزه روابط میان کشورها در همه سطوح دنبال می‌شود. روابط خوب در یک سطح، امکان تسری به سایر سطوح را فراهم می‌کند. روابط خوب سیاسی ایران و ترکیه بی‌تردید بر مناسبات اقتصادی دو کشور تأثیر می‌گذارد و باعث بهبود آن می‌شود چنانچه در عرصه عمل این مهم به اثبات رسید. برآیند چنین تعامل دوسویه سیاسی - دیپلماتیک و اقتصادی، ارتقاء جایگاه دو کشور در منطقه خارومیانه می‌باشد. (شکل ۳)

شکل ۳: ارتقای روابط ایران و ترکیه تأثیر بر جایگاه منطقه‌ای

از سوی دیگر، روابط اقتصادی همواره نشان داده است که به دو طریق می‌تواند بر روابط سیاسی و امنیتی بین ایران و ترکیه مؤثر باشد. نخست اینکه روابط اقتصادی بالا از تنش‌های سیاسی و امنیتی بین دو کشور می‌کاهد و دوم اینکه روابط اقتصادی می‌تواند باعث شکل‌گیری روابط سیاسی و امنیتی بهتر بین دو کشور گردد. برای مثال پروژه خط لوله گاز طبیعی بین ترکیه و ایران که در سال ۱۹۹۶، علی‌رغم مخالفت ایالات متحده، نهایی شد، نه تنها نتایج اقتصادی برای دو طرف به ارمغان آورد، ضمن تحت تأثیر قرار دادن روابط سیاسی و امنیتی بین دو کشور باعث مثبت شدن آن گردید. به خصوص اینکه این قرارداد نقش کاتالیزوری برای زدودن آرام و با گذشت زمان اختلافات ایدئولوژیک دو کشور را ایفا نمود. (۳۰)

۷. روابط فرهنگی ایران و ترکیه

فرهنگ بخش جدایی‌ناپذیر از برقراری روابط میان اقوام، ملت‌ها و دولت‌هاست. به ویژه زمانی که بخش‌هایی از تاریخ فرهنگی و تعاملات فرهنگی دو ملت تنیده در یکدیگر باشد. این مهم در طول تاریخ در روابط ایران و ترکیه قابل مشاهده است. (۳۱) وجود مشترکات فرهنگی در قالب تاریخ، زبان، آداب و رسوم، ادبیات و غیره باعث گردیده که تعاملات فرهنگی دو جانبه همواره از سوی دو کشور و ملت‌هایشان مورد توجه قرار گیرد. این مسئله تا حدودی در زمان حضور امپراتوری‌های عثمانی و صفوی تحت تأثیر رقابت‌های مذهبی قرار داشت اما پس از شکل‌گیری جمهوری ترکیه بسیاری از برنامه‌های فرهنگی دو کشور دنبال شد. این مهم تا جایی پیش رفت که منتهی به تدوین برنامه مبادلات فرهنگی بین ایران و ترکیه شد. با پیروزی انقلاب اسلامی برخی از مواد و محتوای این برنامه که با اهداف نظام جمهوری اسلامی ایران مطابق نبود حذف و بازنویسی شد و همچنین موادی به آن اضافه گردید.

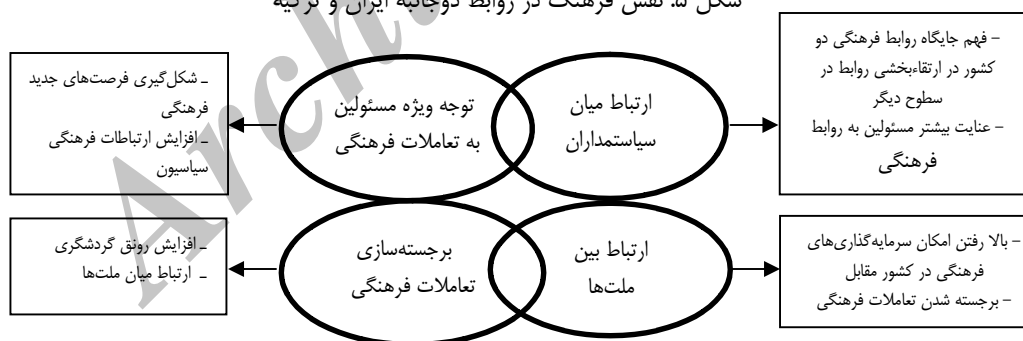
به هر ترتیب روابط فرهنگی با ترکیه برای ایران بسیار حائز اهمیت است. در این راستا طبق ماده ۱۱ قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۴-۱۳۹۰)، سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی مجاز است:

آثار فرهنگی تاریخی و میراث معنوی حوزه فرهنگی ایران، موجود در کشورهای همسایه و منطقه و

◆ نقش و تأثیر حزب عدالت و توسعه در گسترش روابط ایران و ترکیه

سایر کشورها به عنوان میراث فرهنگی را شناسایی و از آنها حمایت نماید. بر این اساس دولت فعلی و دولت‌های آینده در ایران مکلف خواهند بود تا روابطی حسنه با ترکیه که بخش قابل توجهی از آثار و میراث فرهنگی ایران در آن موجود می‌باشد داشته باشد. در دولت‌های اردوغان و احمدی‌نژاد گام‌هایی برای بالا رفتن روابط فرهنگی بین دو کشور برداشته شده ولی این سطح روابط فرهنگی نه متناسب با پتانسیل دو کشور و نه متناسب با قدمت و تاریخ دو ملت است. ضمن اینکه در بسیاری از مواقع روابط فرهنگی در سایه روابط سیاسی و اقتصادی قرار داشته است. ولی با این وجود روابط فرهنگی دو کشور در عصر اطلاعات و ارتباطات رو به گسترش است و ملت‌های دو کشور در تلقی از فرهنگ‌ها و ارزش‌های مشترک به یکدیگر نزدیک‌تر شده‌اند. در این راستا قابل ذکر است که در سال ۲۰۰۹ دو میلیون و ۷۰۰ هزار گردشگر ایرانی به ترکیه سفر کرده‌اند که نسبت به آمار یک میلیونی سال ۲۰۰۸ بسیار قابل توجه است. در کل علی‌که می‌تواند به گستردگی روابط فرهنگی میان ایران و ترکیه کمک کند به این صورت برشمرد: وجود مشترکات تاریخی، فرهنگی و دینی؛ همجواری دو کشور؛ روابط سیاسی و اقتصادی دوجانبه؛ وجود جمعیت کثیری از ترک‌زبانان در ایران؛ تعاملات و رفت و آمدهای اتباع دو کشور؛ و استقبال و حمایت‌های دو کشور از روابط فرهنگی. با گسترش اطلاعات و وسایل ارتباطات جمعی که امروزه به دلیل بالا رفتن تکنولوژی حاصل شده است لزوم برنامه‌ریزی برای تعاملات بیشتر فرهنگی میان ایران و ترکیه ضروری است. امروزه فرهنگ نقش محوری در روابط میان دولت‌ها و ملت‌ها دارد و تأثیرگذار بر سایر روابط است. ایران و ترکیه نیز از این قاعده مستثنی نیستند و فرهنگ نقش و تأثیرگذاری خاصی بر روابط ایران و ترکیه دارد. (شکل ۵)

شکل ۵: نقش فرهنگ در روابط دوجانبه ایران و ترکیه

نتیجه‌گیری

ایران و ترکیه دو بازیگر قدرتمند در منطقه پیرامونی خود محسوب می‌شوند که هرکدام اهداف مشخصی را دنبال می‌کنند. ترکیه در تلاش است تا جایگاه بهتری نسبت به گذشته در تحولات خاورمیانه به دست آورد و نقش مؤثرتری در بحران‌های آن ایفا کند. جمهوری اسلامی ایران نیز اهداف مشخصی را در منطقه دنبال می‌کند که بسیاری از آنها با اهداف ترکیه هماهنگ و هم‌جهت هستند.

دولت رئیس‌جمهور احمدی‌نژاد در زمینه سیاست خارجی، متنوع ساختن گزینه‌های سیاست و روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران را مبنا قرار داد. این دولت از همان شروع به کار، اقدام به توسعه و صورت‌بندی روابط و تعاملات با کشورهای مختلف در حوزه‌های متفاوت و البته با ترتیب اولویت شد که ترکیه از کشورهای با اولویت بالا در روابط در نظر گرفته شد.

در طرف مقابل، ترکیه امروز شدیداً به دنبال افزایش نقش در مناسبات منطقه‌ای و به تبع آن بین‌المللی است و با این اصل در پی کاهش آسیب‌پذیری استراتژیک خود نیز هست. در حال حاضر استراتژیست‌های ترک علاوه بر نادیده نگرفتن مزیت حفظ روابط با غرب، به صورت جدی روی خاورمیانه و اوراسیا نیز تمرکز کرده‌اند. حزب عدالت و توسعه و معمار اصلی سیاست خارجی آن (داوداوغلو)، به سیاست خارجی ترکیه تحرک بیشتری بخشیده‌اند. واقعیت این است که توان اقتصادی ترکیه در حال حاضر هفتمین جایگاه را در اروپا به خود اختصاص داده است و این کشور در زمینه سیاسی به عنوان بازیگر اساسی در منطقه ظاهر شده است. در نگاه خوش‌بینانه، سیاست خارجی جدید ترکیه محصول تحولات داخلی این کشور در راستای دموکراتیزاسیون در چند سال گذشته است.

با تحولات ذکر شده در سیاست خارجی ایران و ترکیه در دولت‌های احمدی‌نژاد و اردوغان و همچنین مجموعه تحولات داخلی در ایران و ترکیه بین سال‌های ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۰ و تحولات منطقه‌ای و بین‌المللی در همین سال‌ها سبب گردیده است که روابط دو کشور از نقطه منفی (تنش در روابط) عبور کند و به سطح نقطه مثبت (اعتماد دوجانبه) ارتقاء یابد. البته تا رسیدن به نقطه مطلوب فاصله زیادی باید طی گردد. عرصه اقتصاد، انرژی و تجارت از مهمترین عوامل همسویی منافع ایران و ترکیه در کنار مسائل سیاسی و امنیتی است. به بیان بهتر بازخوانی روند همکاری‌های ترکیه و ایران در طول سه دهه اخیر نشان دهنده مصلحت‌گرایی سیاسی و منفعت‌طلبی اقتصادی بوده است.

عوامل گوناگونی مانند، فشارهای بین‌المللی بر ایران، تحولات عراق، موضع‌گیری‌های اردوغان علیه اسرائیل و کاهش روابط سیاسی آنکارا - تل‌آویو، سرمایه‌گذاری شرکت‌های ترکیه‌ای در ایران و فهم مشترک از امنیت در خاورمیانه در گسترش روابط سیاسی دو کشور مؤثر بوده است. ولی با این وجود روابط امنیتی میان ایران و ترکیه بخش ناچیزی از روابط را به خود اختصاص می‌دهد. گرچه حجم کمی از روابط دو کشور به روابط امنیتی اختصاص دارد، اما اهمیت این روابط بسیار بالاست. در هم تنیدگی برخی تهدیدات امنیتی دو کشور مثل تروریسم، لزوم بازبینی در سطح روابط امنیتی دو کشور را گوشزد می‌نماید.

بی‌تردید آنچه که گسترش روابط ترکیه و ایران را در سال‌های اخیر ملموس‌تر می‌کند، گسترش چشمگیر روابط دو کشور در سطح اقتصادی است. اقتصاد پویای حزب عدالت و توسعه و اقبال عمومی از موفقیت‌های اقتصادی این حزب، مقامات ترک را بر آن داشتند تا روابط اقتصادی سطح بالایی را با ایران برقرار نمایند. یکی از دلایل برقراری روابط اقتصادی گسترده در کنار روابط سیاسی مناسب میان دو کشور، حضور جمع کثیری از سرمایه‌گذاران و تجار ترکیه در کنار هیئت‌های سیاسی - دیپلماتیک ترکیه است. در حالی که حجم تجارت ایران و ترکیه در دهه ۱۹۹۰ زیر یک میلیارد دلار بوده است، پس از روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه و برقراری روابط مناسب اقتصادی میان ایران و ترکیه این رقم در سال ۲۰۰۵ به ۴ میلیارد و ۳۳۰ میلیون دلار رسید. این رشد تجاری در سال‌های بعدی نیز همچنان ادامه یافت به طوری که در سال ۲۰۰۸ به ده میلیارد و چهارصد و سی میلیون دلار افزایش یافت و این بدین معنی است که طی کمتر از ده سال روابط تجاری میان ایران و ترکیه به ده برابر افزایش یافت. این مسئله نقش دو دولت اردوغان و احمدی‌نژاد در توسعه روابط اقتصادی میان دو کشور را پررنگ‌تر و ملموس‌تر می‌کند.

در خصوص روابط فرهنگی دو کشور هم باید نتیجه گرفت که با وجود برقراری روابط فرهنگی بهتر در سال‌های اخیر، ظرفیت‌های استفاده نشده فراوانی در این زمینه وجود دارد. گرچه وجود مشترکات فرهنگی ایران و ترکیه در قالب تاریخ، زبان، آداب و رسوم، ادبیات و غیره باعث می‌گردد که تعاملات فرهنگی دو جانبه همواره از سوی دو کشور و ملت‌هایشان مورد توجه قرار گیرد، اما این روند و بهتر شدن آن نیاز جدی به توجه و برنامه‌ریزی دولت‌های دو طرف دارد.

نقش و تأثیر حزب عدالت و توسعه در گسترش روابط ایران و ترکیه

در آخر پیشنهاد می‌گردد با توجه به این که در زمان حاضر روابط ایران و ترکیه بسیار تحت تأثیر تحولات منطقه قرار دارد، پژوهشی جامع در این زمینه صورت پذیرد. ترکیه از جمله بازیگرانی است که نقش پر رنگی در تحولات اخیر منطقه داشته است. موضع‌گیری‌های متفاوت دولت عدالت و توسعه در برابر تحولات اخیر نشان از برخی تغییرات در سیاست به صفر رساندن مشکلات با همسایگان در سیاست خارجی ترکیه است. موضع‌گیری‌های متفاوت ترکیه در مقابل تحولات سوریه و بحرین بی‌شک روابط ایران و ترکیه را در آینده تحت تأثیر قرار می‌دهد. علاوه بر این، عواملی در آینده احتمال دارد که روابط دو کشور را بسیار تحت تأثیر قرار دهد که مهمترین این عوامل عبارتند از:

قرائت خاص ترکیه از اسلام، مسأله فلسطین و روابط ترکیه با اسرائیل، مسائل هسته‌ای ایران و تبلیغات غرب، استقرار سپر دفاع موشکی ناتو در خاک ترکیه و سیاست خارجی چندوجهی و منطقه‌ای ترکیه. به هر ترتیب سیر تحولی روابط ایران و ترکیه در گذشته، حال و آینده را به صورت مختصر در جدول زیر می‌توان مشاهده نمود.

جدول ۲: سیر تحول روابط ایران - ترکیه (گذشته، حال و آینده)

روابط گذشته ایران و ترکیه	روابط فعلی ایران و ترکیه (ژانویه ۲۰۰۵ تا آوریل ۲۰۱۱)	سناریوهای محتمل در روابط آینده ایران و ترکیه
روابط اقتصادی و فرهنگی در سطح متوسط	روابط سیاسی در سطح بالا	حفظ روابط فعلی سیاسی
	روابط فرهنگی در سطح متوسط	ارتقای روابط فرهنگی
روابط سیاسی و امنیتی در سطح پایین	روابط اقتصادی در سطح بالا	ارتقای روابط اقتصادی
	روابط امنیتی در سطح پایین	عدم تغییر در روابط امنیتی
		کاهش روابط سیاسی
		حفظ روابط فعلی فرهنگی
		عدم تغییر در روابط فعلی اقتصادی
		تقلیل روابط فعلی امنیتی

منابع

- ۱- سید محمد کاظم سجادیپور، چارچوب‌های مفهومی و پژوهشی برای مطالعه سیاست خارجی ایران (تهران: مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ سوم، ۱۳۸۶)، صص ۲۸-۲۷.
- 2) Haji-Yousefi, Amir M., "Iran's Foreign Policy during Ahmadinejad: From Confrontation to Accommodation", Presented to the Annual *Conference of the Canadian Political Science* (Association, June 2-3, 2010), p. 11.
- 3) Davoutoglu, Ahmet, *Stratejic Derinlik: Trukiye'nin Uluslararası Konumu*, (basin 5, yayin: kore, Istanbul, 2001), s. 132.
- 4- *Ibid*, s. 137.
- ۵- رحمان قهرمانپور، «اندیشه‌های داود اوغلو معمار سیاست خارجی حزب عدالت و توسعه»، مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعاتی استراتژیک خاورمیانه، ۲۷ مهر ۱۳۸۸، قابل دسترسی در:
<http://strategicreview.org/?p=2354>
- 6- Aydin Can Ve Ç.Ü. Öğretim Görevlisi, "Atatürk Dönemi Türk-İran İlişkileri", 2011, pp. 3-4, Mevcut İç:
http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/aydin_can_ataturk_donemi_turk_iran_iliskileri.pdf
- 7- Bülent Aras, "Türk-İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik," *Avrasya Dosyas*, (Cilt 12, Sayı 2, 2006), s. 62.
- ۸- گوکهان چتین سایا، «ریشه‌های تاریخی روابط ایران و ترکیه»، ترجمه اسدالله اطهری، فصلنامه مطالعات خاورمیانه، (سال سیزدهم، شماره‌های ۲ و ۳، ۱۳۸۵)، ص ۱۳۷.
- ۹- دولت‌مردان ترکیه از آن به عنوان دخالت ایران در امور ترکیه تعبیر نمودند.
- 10- Narli, Nilufer, "Cooperation or Compentition in the Islamic World,

Turkish-Iranian relations from the Islamic Revolution to the Gulf war and after,” 1993, pp. 1-2, Available at:

<http://www.ceri-sciencespo.com/publica/cemoti/textes15/narli.pdf>

11) Gundogan, Unal, “Islamist Iran and Turkey, 1979-1989: State Pragmatism and Ideological Influences,” *Middle East Review of International Affairs*, (Vol. 7, No. 1, 2003), p. 1.

12) Akram, Sarah, “Turkey and the Middle East,” *Strategic Studies*, 2010, p. 12, Available at:

http://www.issi.org.pk/publication-files/1299570697_30995832.pdf

- Aras, *Op.cit*, p. 66.

13) Aras, Bülent and Rabia Karakaya Polat, “From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey’s Relations with Syria and Iran,” *Security Dialogue*, (Vol. 39, No. 5, 2008), p. 496.

14) Yeşilyurt, Nuri and Atay Akdevelioğlu, “Turkey’s Middle East Policy under the JDP Rule,” *The Turkish Yearbook of International Relations*, (Vol. 40, 2009), p. 45.

15) Guzansky, Yoel and Gallia Lindenstrauss, “Turkey and Iran: The Politics of Strange Bedfellows,” *Strategic Assessment*, (Vol. 14, No. 1, 2011), p.2.

۱۶- علیرضا ازغندی، «بررسی روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری ترکیه؛ چالش‌ها و فرصت‌ها»، *فصلنامه رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی*، شماره ۵، ۱۳۸۲، صص ۳۸-۳۶.

17) See: Özcan, Nihat Ali, “İran’ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili Bir Manivela: PKK,” *Avrasya Dosyası* (İran Özel), (Cilt: 5, Sayı: 3, 1999), ss. 325-

342.

18) Karacasulu, Nilüfer and İrem AŞkar Karakir, "Iran-Turkey Relations in the 2000s: Pragmatic Rapprochement," *EGE Akademik BakiŞ / EGE Academic Review*, (Vol: 11, Number: 1, 2011), p.111.

19) YeŞilyurt and AkdevelioĖlu, *Op.cit*, p. 41.

20) Svet, Oleg, "Turkey's "Zero Problem" Foreign Policy: An Untenable Balancing Act," *NIMEP Insights*, (Vol. II, 2006), p. 74.

21) <http://irdiplomacy.ir>

۲۲- احمد داود اوغلو، «دیپلماسی تنها گزینه پیگیری مساله هسته‌ای با ایران است»، (تاریخ انتشار ۹ سپتامبر ۲۰۰۹)، (تاریخ مراجعه: ۲۴ اردیبهشت ۱۳۹۰)، قابل دسترسی در:

<http://www.indexiran.ir/news/news.aspx?newsid=35560>

23) Hill, Fiona and Omer Taspinar, "Russia and Turkey in the Caucasus: Moving Together to Preserve the Status Quo?," *Russie.Nei.Visions*, (No. 8, 2006), pp. 7-8.

24) Güngör, Nasuhi, "Ahmedinejad's Visit to Turkey: Two Neighbors Oscillate between Threat and Friendship", *SETA Policy Brief*, (No. 23, 2008), p. 2.

25- Aras and Karakaya Polat, *Op.Cit*, p. 509.

۲۶- کوین کلی، *قوانین اقتصادی در عصر شبکه‌ها*، ترجمه دبیرخانه شورای عالی اطلاع رسانی، (تهران: شورای عالی اطلاع رسانی، ۱۳۸۳)، ص ۲.

27) www.irdiplomacy.ir

۲۸- موافقتنامه‌های تجارت ترجیحی (PTA) Preferential Trade Agreements: توافقاتی بین دو یا چند کشور است که در آنها تعرفه‌های وضع شده بر کالاهای تولید شده در کشورهای عضو، کمتر

نقش و تأثیر حزب عدالت و توسعه در گسترش روابط ایران و ترکیه ◇

از تعرفه‌های وضع شده بر کالاهای تولید شده در کشورهای غیر عضو می‌باشد.
۲۹- حسن ثاقب و بیتا نوروزی، «بررسی زمینه همکاری‌های تجاری بین ایران و ترکیه در جهت انعقاد یک موافقتنامه تجارت ترجیحی دوجانبه»، *پژوهشنامه اقتصادی*، سال نهم، شماره ۱، ۱۳۸۸، صص ۹۹-۱۰۰.

30) Yeşilyurt and Akdevelioğlu, *Op. Cit.*, pp. 45-46.

31) Futuhi, Mahmoud, "İran-Türkiye Arasındaki Tarihi Ve Kültürel İlişkiler,"

2011, Mevcut İç:

http://profdoc.um.ac.ir/pubs_files/p11018717.pdf.